

Krejčího učení překvapivě ústilo v životní pasivité.

Kolečko ve stroji František Krejčí

(1858–1934)

Když dospíval, český myšlenkový svět se za tím evropským stále opožďoval o jednu až dvě generace. Západ věřil s Augustem Comtem, že poznávat znamená odhalovat tvrdá fakta zprostředkovaná metodologií přírodních věd. V Čechách však duchovním hrdinou dál zůstával básník-lyrik a vypravěč historických románů, ve vědě pak jazykovědec nebo historik. Úkolem všech bylo prospívat národu. Upnout se k něčemu jinému a snažit se převést myšlení na exaktní fundament by nikoho z nich nenapadlo.

Úplně jinak už to však bylo v generaci jejich synů. Potomci nejslavnějších českých otců odmítali jít v jejich stopách a dali se místo toho na přírodní vědy. Mnohým z nich patřil v jejich oborech ve druhé polovině 19. století zakladatelský primát: Ladislavu Čelakovskému v botanice a morfologii, Antonínu Fričovi v paleontologii, Vojtěchu Šafařkovi v chemii.

Také František Krejčí má v této zakladatelské generaci své místo. Z filozofie, kterou vystudoval, vyčlenil psychologii, která byla až do té doby v Če-

chách její součástí, a prostřednictvím šestidílného spisu (*Psychologie*, 1902–1926) také on položil základy oboru. A potom s filozofií zúčtoval způsobem, že z ní v jeho podání mnoho nezbylo.

Život bez duše

Český pozitivismus, to je hlavně on. V osobě Františka Krejčího tento myšlenkový směr v našich zemích koncem 19. století vítězí, před první světovou válkou zažívá svůj vrchol a po roce 1918 i strmý pád. Hlasatel nejvlivnějších dobových filozofických názorů se přitom po celou dobu držel spíš v pozadí. Nevystupoval jako člověk s titánskými ambicemi. Svě pravdy troustil v drobtech celým dílem, desítkami knih a brožur svou podstatou často příležitostných: masarykovská „drobná práce“. Až do svých čtyřiceti se také protloukal mimo univerzitní svět – jako středoškolský profesor klasických jazyků na českém venkově.

Filozofka Jiřina Popelová, která o něm napsala knihu, nazvala otce české psychologie a pozitivis-

tické filozofie samoukem v obou těchto oborech: vzdělával se z četby a bez kontaktu s evropskými kulturními centry a jejich představiteli. Dřív než ostatní začal spoléhat sám na sebe a ve své generaci, ačkoli obklopen žáky, nepřestal být osamělý.

Klíčovým pojmem Krejčího myšlení je slovo „transcendentno“. Dnes často uplynou léta, než se člověk s tímto slovem ve veřejném oběhu setká - ale v Krejčího době mnoho filozofů myslelo jen na to: na podstatu všeho, vymykající se smyslové zkušenosti. Takovým transcendentnem zdaleka nemusel být jen Bůh, případně jiné pojmy, které se nabízely z duchovní oblasti. Patřila sem třeba i „hmota“: vnímáme ji v mnoha podobách, ale kdybychom ji měli vyjádřit pomocí smyslů, zjistili bychom, že to nejde.

Před Krejčím se filozofové přeli o to, jestli lze toto transcendentno poznat, nebo ne. Originalita Krejčího přístupu spočívala v tom, že tradiční hledisko posunul a napsal, že poznání transcendentna není nutné, neboť na něm nezáleží. Všechno mimo smysly je subjektivní svět pouhých mínění. Tedy věc zbytečná. Člověk ji nepotřebuje.

Nebyl to jenom nějaký oborový pseudospor. Člověka si obvykle představujeme jako bytost, která když už má hlavu, nemůže si pomoci a nějak ji používá. Nevíme, kam se tímto způsobem dostaneme, ale naším údělem je myslet - a to i na věci, které nevidíme a neslyšíme, ale které žijí jen v našich představách. Myšlení nejde poručit. Podle Krejčího se však tímto způsobem ničeho nedobereme. Co nás na konci myšlenkových spekulací čeká, ho do té míry nezajímalo, že pro to ani nevymyslel jméno: „Je to prostě něco, neznámé, nepoznatelné něco,“ psal. Bylo to skoro, jako kdyby řekl: Fuj.

Křivdili bychom však Krejčimu, kdybychom předpokládali, že odmítá spekulovat o duchu, protože dal přednost v jeho době tak populárnímu materialismu. Bylo to s ním složitější. Jeden svět chtěl ignorovat, druhý zkoumat, existenci obou světů však dál uznával. Jeho myšlení tímto získalo zvláštní charakter podvojnosti. Jevy materiálního světa (třeba když dítě hodí po dítěti kámen) a jevy světa duševního (když dopad kamene způsobí bolest) jsou odlišné svou podstatou, zároveň však prý platí, že žádný duševní pochod se bez materiální příčiny neobejde. Někteří Krejčího současníci, například fyziolog František Mareš, si z něj pro tuto redukci psychiky dělali legraci a psali o Krejčího „psychologii bez duše“. Divili se, že člověk, který uznává jenom faktický svět, nevidí vlastní svévůli.

Filozofovou doménou byly četba a studium, nikoli vlastní experimentální činnost: to mohlo být příčinou, proč snadno tvořil schémata nezakládající se na skutečnosti. Ve stejné době, kdy třeba Freud ve Vídni objevoval určující smysl nevědomí v lidské psychice, došel Krejčí naopak k závěru, že kromě vědomí v psychice už nic jiného není. Od té chvíle přestal dohánět svět a začal na něj zas ztrácet.

Nebezpečná proměna

Na pohled snad nemůže být poctivějšího přístupu ke skutečnosti než toho pozitivistického. Ukládá si střízlivost, životní realismus, kázeň. Orientuje se na skutečnosti člověku (jeho smyslům a rozumu) dostupné, na zbytek rezignuje. V dílčích věcech se lze vždycky myslit, ale kdo by v obecně tak „pozitivně“ nastaveném způsobu myšlení hledal háček?

A přesto tam byl - v tom, jak pozitivismus sám sebe definoval jako nový začátek, účtující s myš-

lenkovými spekulacemi předchozích staletí. Nerozvíjel je a nenavazoval na ně - ale odmítl je a na jejich místo postavil sebe. Co navenek slibovalo, že chce „jen“ mírumilovně poznávat, se zároveň dávalo nevrážlivě na každé odlišné hledisko.

O Bohu nebo nekonečnu nikdy nebude možné nic kloudného říci, ale jsem tady ještě já, František Krejčí. Staré zmizelo jenom proto, aby se vlády mohlo ujmout nové. Pokud to v něčem připomíná myšlenkový styl 20. století, není podobnost zcela náhodná. Krejčí sám sice neměl nic společného s marxisty a jeho myšlení, jak už bylo naznačeno, bylo mnohem složitější než materialistické. Ale tím, jak se rozhodl začít psát dějiny poznávání zase od nuly, se postavil do čela dlouhé řady následovníků. Ti však už větu „Všechno začíná, až když začínám já“ říkali mnohem hlasitěji.

Sotva měl v plánu zrušit filozofii, ale tím, jak masivně a výhradně přitakal smyslové skutečnosti, to

Zosobnění českého pozitivismu.

Na pohled nemůže být poctivějšího přístupu ke skutečnosti než pozitivistického.

vlastně udělal. Filozofie před Krejčím byla vždycky „vic-než-jen-skutečnost“: byla tím, co člověk ze své hlavy k této skutečnosti přidal. Nyní se však řeklo, že tato činnost je vlastně bláhová, protože neměřitelná - a že nejmoudřejší, co lze, je rezignovat na ni, spokojit se s vlastní bezmocností.

Pokud se také to mohlo jevit chvalitebně, například jako druh pokory, mělo to opět háček. Člověk, který ke skutečnosti ztratil vztah (protože ten prý byl subjektivní, neměřitelný, nespolehlivý), za ni přestal být odpovědný. Oddělil se od ní. Dnes nám představuje, že bychom mohli být odpovědní za celý svět a vinní všemi jeho vinami, zní jako nesmyslné přepjaté přání z nějaké fundamentalistické jeskyně. Byly však doby, kdy šlo o standardní životní pocit. Jakmile se všechno na světě člověka přestalo týkat, nebyly tím tiše položeny základy krize, která se od té doby prohlubuje a spočívá v mizení lidské účasti na skutečnosti?

A konečně: Krejčího učení překvapivě ústilo v životní pasivitu. Všechno, co je, se podle něho řídí nějakými na člověka nezávislými zákony. Stejně jako hvězdy svítí a planety se točí bez ohledu na člověka, prý funguje i lidská společnost. Ať tedy kmitáš od rána do večera anebo

sedíš s rukama v klíně a točíš prsty mlýnek, svět okolo sebe nezměníš, svobodnou vůli nemáš a do skutečnosti nezasáhneš. Jsi bezvýznamnou součástí masy. „Člověk koná, co chce; ale chce to, co chtít musí.“ Na nic doopravdy nemá vliv - asi jako voyeur, který taky jen zírá a nikdy se nezapojuje.

Snad právě ve chvílích, kdy se na různých místech světa skoro současně rodily podobné myšlenky (a nikoli až o desetky let později se vznikem totalitních společností), došlo k té nebezpečné proměně: člověk byl zredukován na pouhé kolečko ve stroji, obráběné ze všech stran přírodními a společenskými mechanismy a zbavené aktivity.

Filozof, který neposlouchal sám sebe

Dnes se Krejčího myšlenky jeví nebarevné, nudné. Může vůbec jít o myšlení, když se z něho předem vyloučí spekulace? Když se předem vytyčí meze a všechno složitě se zakáže, může být výsledek něčím víc než škatulkováním? Nemá-li filozof právo říci „Tak vidím svět já“, nejenže se tím myšlení odkazuje do krotkých mezí, ale o filozofii v tom smyslu, jak se po staletí rozvíjela, patrně vůbec nejde.

Ale aby to bylo ještě o trochu složitější - Krejčí se důsledků svých teorií ve své práci nedržel a mnohokrát se jim vzepl. Už jenom tím, kolik knih napsal a vydal: copak mělo „smysl“ dělat něco tak subjektivního a neměřitelného? Právě toto však Krejčí celý život dělal, stal se jedním z nejspasivějších českých intelektuálů. Co víc, ve svých knihách za angažovanost lidí, jako byl on sám, mnohokrát bojoval. Jako člen Masarykovy realistické strany, později duchovní otec hnutí Volná myšlenka a posléze i člověk koncipující jednotnou stranu české inteligence a program českých socialistů: Krejčí ukázal, že „život“ mu byl nad „pravidlo“, byt zformulované ve vlastní hlavě.

Tvrdil, že svět by šel svou cestou bez člověka úplně stejně, jako jde s ním - a zároveň psal jednu knihu za druhou. Učaroval jimi především „středním kádřím“ české inteligence, učitelům. Po roce 1918 se dokonce zdálo, že se z jeho pozitivismu stane oficiální filozofie první republiky. V onom roce mu bylo šedesát a byl oslavován jako velký český myslitel.

Jeho teorie však definitivně padly v přívalu nových myšlenkových proudů, které se ze světa do republiky vevalily. Jako první ho opustili ti, kterým vlastně bezděčně zametal cestu: marxisté. Ale i státotvorná část mladé generace si z Krejčího díla brala spíš to, v čem vlastní teorie popíral - tedy hlavně jeho aktivismus. Generace Karla Čapka, která se u Krejčího před válkou učila a jako jednoho z nejvlivnějších Čechů ho ctěla, začala po roce 1918 na jeho pozitivismus pohlížet s útrpností jako na výtvar určený jednodušším hlavám: Kdo o něčem tvrdí, že je to nepoznatelné, jenom proto, že to poznat neumí nebo nechce, je prostě dogmatik. Ovšem nastával čas dogmatiků. ■

PAVEL KOSATÍK

KE ČTENÍ:

Jiří Čech: *Český pozitivismus*, Brno 1981
 Josef Král: *František Krejčí*, Praha 1935
 Jiřina Popelová: *Filozof František Krejčí*, Praha 1942

PŘÍŠTĚ → FRANTIŠEK DRTINA